

Zlatica Plašienková

O troch podobách filozofovania a filozofie na Slovensku

О трёх видах философствования и философии в Словакии

Erika Lalíková, *Realita a filozofia na Slovensku: Ján Lajčiak, Gejza Vámoš a Svätopluk Štúr*, Bratislava: Vydavateľstvo IRIS 2010, ss. 186

Výskum filozofického myslenia na Slovensku má takpovediac svoje *vlastné dejiny*. Do určitej miery sú výsledkom viacerých myšlienkových iniciatív a recepcií filozofického (a čiastočne aj filozoficko-teologického) myslenia: na jednej strane sú čiastočným výsledkom mnohých jednotlivcov, autorských osobností, ktorí sa podujali na reflexiu mnohých podôb filozofovania u nás a na strane druhej sú tiež výsledkom práce autorských tímov, ktoré začali skúmať filozofické myslenie systematickejšie a písať *jeho dejiny*, písať *dejiny filozofického myslenia* na Slovensku.

V rámci tejto druhej iniciatívy to bola predovšetkým až druhá polovica 20. storočia, kedy programovo došlo k systematickému skúmaniu filozofického myslenia na Slovensku. Toto myslenie bolo od samého začiatku diferencované, prejavovalo sa rôznymi podobami filozofovania a často dospelo aj do vypracovania veľmi zaujímavých a samostatných filozofických koncepcií, hoci bolo poznamenané aj vplyvom filozofie, ktorá sa pestovala v okolitých krajinách. Veľký

podiel na systematickom výskume tohto filozofického myslenia mali predovšetkým pracovníci Filozofického ústavu Slovenskej akadémie vied. Treba dodať, že napriek určitým ideologickým *dohľadom* a *kontrolám*, ktoré sú pre druhú polovicu 20. storočia (teda pre obdobie budovania a rozvíjania socializmu s prevládajúcou oficiálnou marxistickou filozofiou a najmä jej silnejúcou ideologickou funkciou) charakteristické, sa podarilo realizovať tento systematický výskum viac či menej úspešne v závislosti od toho, aké obdobie filozofického myslenia na Slovensku sa skúmalo.

Už v 60-tych rokoch 20. storočia vyšla prvá väčšia kolektívna vyše 500 stranová publikácia autorov, prevažne pracovníkov Filozofického ústavu v zostave J. Kocka, S. Felber, T. Münz, E. Városová, M. Burica, J. Bodnár, A. Kopčok, J. Martinka, J. Uher, I. Hrušovský, pod názvom *Prehľad dejín slovenskej filozofie*, ktorú vydala Slovenská akadémia vied (Bratislava 1965). Práca analyzovala filozofické myslenie od 15. storočia,

teda od prvého rozmachu humanizmu v Uhorsku, obdobie reformácie a národného obrodzenia, obdobie od matičných rokov (druhá polovica 19. storočia) cez národné oslobodenie až po vznik I. Československej republiky (1918) a obdobie tesne po druhej svetovej vojne.

V druhej polovici 20. storočia vyšli ďalšie veľké systematické zväzky *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku* (Bratislava 1987) a *Dejiny filozofie na Slovensku v XX. storočí* (Bratislava 1998). Pochopiteľne, ani jedno z týchto diel ešte nevyčerpávalo všetky možnosti reflexie bohatého filozofického života na Slovensku (od jeho vzniku po súčasnosť) a nevenovalo patričnú pozornosť každej významnej osobnosti. Nezaplnených miest (v zmysle menej detailne spracovaných období i osobností) v *dejinách filozofie* na Slovensku tak zostalo viacero a stalo sa výzvou pre nové skúmanie.

Od vydania vyššie spomenutých veľkých systematických prác z dejín filozofie na Slovensku pribudlo za posledných dvadsať rokov niekoľko ďalších zaujímavých monografií, štúdií a článkov, a to najmä vďaka grantovým výskumným aktivitám, ktoré sa realizujú jednak na Filozofickom ústave SAV, ako aj na Katedre filozofie a dejín filozofie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Bohaté výskumné aktivity na poli vývinu filozofického myslenia na Slovensku, resp. dejín slovenskej filozofie zaznamenávame však aj na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove (ide

hlavne o viaceré monografie prof. R. Dupkalu).

Najnovším knižným prírastkom k skúmaniu podôb filozofie na Slovensku je monografia členky Katedry filozofie a dejín filozofie na FiF UK – Eriky Lalíkovovej. Autorka sa dlhoročne venuje taktó zameranému výskumu, ktorého výsledky nielen publikuje, ale v rámci kurzu *Dejiny slovenskej filozofie* s nimi oboznamuje aj poslucháčov Filozofickej fakulty. Jej práca *Realita a filozofia na Slovensku: Ján Lajčiak, Gejza Vámoš a Svätopluk Štúr* (Bratislava 2010) uvádza čitateľa do myslenia nie neznámych osobností, ale vykreslených na pozadí už menej známych faktov a súvislostí, ktoré boli charakteristické pre obdobie konca 19. storočia a prvej polovice 20. storočia. Autorka pristúpila k spracovaniu týchto osobností z niekoľkých uhlov: *historického* (poukazuje na prevratné udalosti v Európe a dôsledky, ktoré spôsobili v myslení viacerých intelektuálov na Slovensku), *dejinno-filozofického* (približuje situačné zvraty v rámci postavenia a chápania filozofie na Slovensku a poukazuje tiež na niektoré zaužívané spôsoby interpretácie spomenutých osobností) a *komparatívno-inovatívneho* (odhaľuje svoje vlastné stanoviská a pohľady na spomenutú trojicu osobností v nadväznosti na predchádzajúce skúmania iných autorov, čím plasticky dokresľuje mozaiku ich profilov i analýzu diel o prvky, ktoré neboli doteraz známe).

Skĺbením týchto troch základných prístupov sa autorke podarilo poskytnúť detailnejšie autorské portréty

troch významných predstaviteľov filozofického – a v prípade Jána Lajčiaka tiež filozoficko-teologického – myslenia na Slovensku.

Už prvá kapitola Lalíkovej práce vytvorila priestor pre porozumenie odkazu zmienených osobností, keďže podáva rámcový prehľad o filozofickom dianí a podobách slovenského filozofického myslenia na konci 19. storočia a v prvej polovici 20. storočia. Iba na tomto pozadí a tiež v porovnaní (čo len stručnom) s množstvom iných autorov mohla vyniknúť svojskosť a výnimočnosť J. Lajčiaka, G. Vámoša a S. Štúra.

Všetkým trom osobnostiam sú potom venované samostatné kapitoly, názvy ktorých sú veľmi priliehavým zdôraznením toho, čo chce autorka v ich tvorbe zachytiť. Tak napríklad **Ján Lajčiak** je vlastne „solitér z donútenia“ – ako o tom hovorí názov druhej kapitoly recenzovanej publikácie. O aké donútenie ide? Filozof, teológ a orientalista Ján Lajčiak (1875–1918), ktorý získal vzdelanie najskôr na evanjelickej teologickej akadémii v Prešove, neskôr na univerzite v Erlangene, v Lipsku a v Paríži sa však po návrate do vlasti (vtedajšieho Rakúsko-Uhorska) napriek svojej erudovanosti nemohol nikde adekvátne uplatniť. Ako poukázala Lalíková, Lajčiak neuspel so svojou žiadosťou pôsobiť na fare v gemerskom senioráte v Hrachove-Čerenčanoch, ani sa nestal kňazom v Štrbe, nedostal ani miesto docenta semitských jazykov na univerzite v Jurjeve či na bratislavskej Teologickej fakulte, až nakoniec po krátkom

pôsobení v úlohe kaplána v Budapešti nútene skončil ako farár na odľahlej slovenskej fare vo Vyšnej (Baňskej) Boci (s. 25). Pritom Lajčiakov vklad do rozvíjania slovenskej vzdelanosti bol veľký, no žiaľ, nikdy nedocenený. Začal sa prekladom *Žalmov* z hebrejského originálu, výberom textov z jeho francúzskej dizertácie o *Ezechielovi, jeho osobe a učení*, ktoré publikoval na pokračovanie v rokoch 1908–1910 v *Cirkevných listoch*, ďalej to bola polemická esej *Naše literárne úlohy*, ktorú dopracoval do knižnej podoby a významným prínosom sa stala monografia *Slovensko a kultúra*, ktorá vyšla až po jeho smrti. Lalíková pripomína úsilie Samuela Štefana Osuského, ktorý tento vyše 500-stranový rukopis pripravil do tlače, aby ho priblížil širšej verejnosti (s. 27). Lajčiak sa v tejto práci predstavil ako stúpenec Spencerovho evolucionizmu a Gumpłowiczovej sociológie a výrazným spôsobom prispel k analýze pomerov na Slovensku a k pochopeniu dejín sociálneho a sociologického myslenia na konci 19. a na začiatku 20. storočia. E. Lalíková dokresľuje túto tvorbu J. Lajčiaka ako snahu, v ktorej sa prelína vedecké poznávanie nielen na úrovni kultúrnych, spoločenských, ekonomických a politických problémov, ale tiež v oblasti náboženstva. Práve tu sa najviac prejavili jeho modernizačné snahy. Ak k tomu pridáme jeho zápal pre fenomén evolúcie – podľa Lalíkovej bol Lajčiak „najvýraznejším zástancom koncepcie evolúcie v našom prostredí“ (s. 32) – musíme naozaj v zhode s autorkou pripustiť, že

Lajčiakova tvorba predstavuje originálny pokus o zakomponovania evolúcie aj do filozoficko-kulturologicko-sociologického rámca. Zdá sa, že v tom spočíva aj najväčší prínos tohto autora. Okrem toho skutočnosť, že Lajčiak pracoval pozitivistickou metódou, viedla autorku k tvrdeniu, že o ňom môžeme hovoriť aj ako o „prvom slovenskom pozitivistovi“ (s. 36) a dokonca ho považuje aj za prvého slovenského sociológa.

Gejza Vámoš (1901–1956), druhá osobnosť recenzovanej publikácie, vystupuje zas vo videní Lalíkovej ako **permanentný burič**, priam búrlivák, rebel, *enfant terrible* slovenskej literatúry, prvý a posledný slovenský existencialista, expresionista humanocentrického typu, ktorý vo svojej tvorbe dokonca podľa autorky „preferoval polohu aplikovanej etiky, konkrétnejšie bioetiky a v jej rámci medicínskej etiky“ (s. 45). Povoláním bol totiž lekár a spisovateľ, ale získal aj doktorát z filozofie, a to s dizertačnou prácou na tému *Princíp krutosti*. Hlásil sa tu k tzv. biologickej filozofii, pričom medzi jeho filozofické vzory patrili napríklad Nietzsche, Schopenhauer, Bergson, H. Driesch či prírodovedci ako Darwin, Haeckel a ďalší.

Azda najsilnejší bol však vplyv Nietzscheho a s ním spojený názorový pesimizmus, nihilizmus, naturalizmus, ako aj kritické výpady proti kresťanstvu, náboženskej morálke ako takej či zmienky o Bohu ako zlomyseľnom stvoriteľovi tohto nepodareného sveta a človeka v ňom. V tomto sa Vámoš zásadne odlišil od Lajčiaka, ktorý

chcel pomáhať zlepšiť svet, život a človeka, kým Vámoš hovoril o človeku ako o ukrutnom (či dokonca najukrutnejšom) zvierati s čiernou dušou, ktorá vraj možno niekedy v budúcnosti raz obelie.

Autorka vykresľuje Vámoša naozaj veľmi plasticky, rozoberá jeho celkové dielo, čím zasväcuje čitateľa do mnohých myšlienkových zákutí tohto slovenského lekára, prozaika a filozofa zároveň. Lalíková presvedčivo poukázala, že tieto tri vrstvy Vámošovej osobnosti tvoria symbiotické spojenie, ktoré sa prejavilo v jeho myslení, cítení i konaní.

V poslednej kapitole sa autorka zaoberá kontúrami tvorby **Svätopluka Štúra** (1901–1981), prvého slovenského profesora systematickej filozofie na bratislavskej Slovenskej univerzite, z ktorej bol nútený trikrát odísť. Dalo by sa dokonca konštatovať, že žil životom stáleho disidenta. Jeho vlastná filozofia sa formovala pod viacerými vplyvmi a v konfrontácii s rozdielnymi filozofickými názormi. Viditeľný je najmä vplyv Masarykovej filozofie a hlavne myšlienky B. Croceho. Kriticky sa zasa staval voči iracionalizmu (kam podľa neho patrí vitalizmus, intuicionizmus, metafyzika a mysticizmus), niektorým predstaviteľom filozofie života, najmä však proti Nietzschemu, s filozofiou ktorého spájal (neopodstatnene) nemecký nacizmus. Štúr však kritizoval názory aj na domácej pôde, predovšetkým náhľady a presadzované idey za vojnového Slovenského štátu a neskôr v období povojnového marxizmu. V domácom exile písal práce, z kto-

rých niektoré mohli vyjsť až po zmene režimu u nás, teda až po Novembri 1989 (napr. v r. 1991 monografia *Marxisticko-leninská vôľa k moci*). Lalíková detailne analyzuje Štúrovu filozofickú pozíciu chápania života a jeho správnej štruktúry, ktorú Štúr predstavil vo svojej najvýznamnejšej práci *Rozprava o živote* (vyšla v roku 1946). Štúr tu predstavil ekonómiu, vedu, umenie a etiku ako navzájom spojené zložky vo výstavbe života, ktoré musia byť v rovnováhe a žiadna z nich sa nemôže rozvíjať na úkor inej. Autorka presne vystihla, že „Štúr sledoval rozpätie života od jeho konkrétnych až k univerzálnym prejavom, pričom nosnou teóriou pri odkrývaní jednotlivých štruktúr sa mu stal kriticko-realistický prístup“ (s. 79). Tento filozof chcel teda vidieť život v celej šírke i hĺbke, rozpätí i klenutí, kráse i harmónii, v rozmanitosti i v jednote a obnoviť všetky jeho zložky, posilniť ich a utvrdzovať etický poriadok na zemi. Chcel synteticky *komponovať* život. Tieto jeho názory sa ale nevyhli vlnе kritiky a autorka ich predstavuje tak, aby na ich pozadí vyjadrila aj svoje vlastné stanoviská.

Monografia E. Lalíkovej je opatrená aj bohatými a zaujímavými poznámkami, ktoré predstavujú okolo 40

strán textu a sú pripojené na konci knihy. Tým sa autorke podaril podstatný zámer: nerušiť základný text knihy, ale doplniť veľmi dôležité dodatky k textu formou poznámok, čo treba naozaj oceniť. Vďaka týmto poznámkam autorka presvedčivo ukázala, že napriek rozdielnym filozofickým pozíciám J. Lajčiaka, G. Vámoša a S. Štúra všetkých charakterizovala aj istá spoločná povahová črta – *nekompromisnosť* a s ňou spätá *nepoddajnosť* či *nezlomnosť*, ktorú prejavili v postojoch k životu (ktorý bol neraz plný prekážok) a k spoločenskému systému (ktorý často devastoval ľudské osudy).

Na záver považujem za potrebné uviesť, že recenzovaná práca je prínosom k ďalšiemu systematickému skúmaniu filozofie a filozofovania na Slovensku a hoci sa autorka opiera o mnohé iné názory, ktoré sa k danej skúmanej problematike vyskytujú, snaží sa zaujať aj svoj hodnotiaci postoj, ktorý sa nie vždy zhoduje so zaužívanými názormi o predstavených osobnostiach. Práve tým je kniha zaujímavá a núti čitateľa porovnávať a robiť si vlastné úsudky. Kniha sa číta pútavo, štýl je priam literárny, nie je ťažkopádny, preto sa môže čitateľ ľahšie sústrediť a priam s pôžitkom zahĺbiť do textu.